

אתר דעת - מכללת הרצוג

יצחק אשר

דמותה של המשפחה היהודית בקיבוץ

ניסוחו של הנושא "דמות המשפחה היהודית בקיבוץ" מניח, שיש ייחוד למשפחה היהודית בקיבוץ — ייחוד שמזכה אותו לשמש נושא מיוחד לדיון. אני משער, כי הכוונה בעיקר למשפחה הדתית בקבוצה הדתית, ובוודאי בראש וראשונה לקיבוץ הדתי. אלא שבמידה מסויימת דברי יהיו נכונים גם לגבי התנועה הקיבוצית כולה. אוכל כמובן רק לנגוע בכמה עניינים, על קצה המזלג.

תחילה אני רוצה לקבוע, כי המצב בפרשה זו הוא דינאמי מאוד. דמות המשפחה בקיבוץ משתנה כל שנה. הרבה סיבות לדבר: השפעות חזקות מן החוץ; תהליכים של התפתחות בקיבוץ עצמו עם העלאת רמת החיים; סגירת המעגל של שלשלת הדורות — דור המייסדים, דור שני ודור שלישי, סבים וסבתות, נכדים ונינים, התהוות קשרי משפחה יותר רחבים, עד כדי היווצרותן של "חמור-לות". אם כן, דברי אינם באים לקבוע מסמרות, אלא לציין אולי מגמות.

כדי להבין את המיוחד שבמוסד הזה, "המשפחה בקיבוץ", עלינו לחזור קצת אל העבר, להיסטוריה של התנועה הקיבוצית. ובדברי על כך אסתמך, על מחקריה של ד"ר יונינה טלמון ז"ל. ידוע כי בראשית ההיסטוריה של התנועה הקיבוצית צומצמו מאוד תפקידי המשפחה. היה שיוויון מכוון בין חברים וחברות, שלילת דיפרנציאציה בעבודה, כשהמקום בו מתמקדים חיי החברה של הציבור הוא חדר האוכל. בו אין סועדים את הארוחות העיקריות בלבד, אלא כאן מתקיימים מה שמכונה "ארוחת ארבע", סידור העבודה, ובכלל כל פגישה חברתית. באותה תקופה היה צימצום מכוון בריבוי הטבעי, בילודה, מתוך כל מיני סיבות שלא קשה לשער אותן. אפשר על כל פנים לציין, כי התנועה הקיבוצית חשבה, שההמשך של הקיבוץ יהיה מובטח ממקורות חוץ: גרעינים, עולים מחוץ לארץ, בודדים ומתנדבים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

י' אש"ר

במידה רבה מאוד היתה הפרדה בין המשפחה ובין הילד שבמשפחה. חברות ילדים קמו, לפי קבוצות גיל אחידות. התפקיד החינוכי הראשוני, העיקרי, הועבר אל המטפלת, אל המדריך, אל המחנך, שהיו "מומחים לדבר" על פי נטייה טבעית אישית ועל סמך הכשרה והשתלמות כלשהי, ולבסוף אל ועדת החינוך המקומית. כלומר, האחריות החינוכית הועברה אל החברה הקרובית. הילדים באים בשעות מסויימות, אחרי העבודה, לבית הוריהם, ושם נרקמים יחסים שהם בעיקרם בלתי סמכותיים.

מעניין לציין את המינוח המיוחד, שבו מציינים את היחסים בתוך המשפחה. אין מדברים על הבעל — "זהו בעלי, וזאת אשתי", כי אם: "אנו זוג", או: "הוא הבחור שלי", וזאת "הבחורה שלי". דבר זה היה גובל לעיתים בצחוק, כאשר מישהו מציג את החברה שלו, הרעיה הקשישה: "זאת היא הבחורה שלי". זה דבר ידוע. אך כמובן יש בכך הרבה יותר מאשר סתם מקרה. זה מהותי, כמעט רציתי לומר, שעל זה אפשר לומר בבדיחותא את הפסוקים שבהושע "והיה ביום ההוא... תקראי 'איש', ולא תקראי לי עוד 'בעלי', והסירתי את שמות הבעלים מפיה, ולא יזכרו עוד בשמם". ברם, שם היתה כידוע הכוונה אל בעלים אחרים לגמרי — הבעל בנגוד להשם.

כיום אנחנו עדים לתהליך מתמשך של החזרת עטרה ליושנה. כלומר, המשפחה בתורת תא בחברה הקיבוצית, שוב נוטלת לידיה תפקידים, אשר טושטשו אולי בראשיתה של התנועה הקיבוצית. יש לכך סיבות שונות, אינני רוצה למצות את כולן, אך אציין אחדות מהן: ייצוב הקיבוץ. מטבע הדברים שהקיבוץ השרוי במצב מבוסס יותר, מחזק את מעמד המשפחה, ומחזיר לה חלק מתפקידיה הקלאסיים. הנורמאליזציה מקהה את תחושת הדחיפות של החלוציות, זו התובעת, הדורשת ביצוע משימות. הפעילות הכלכלית איננה צמודה בראש וראשונה לערכים של הקיבוץ. משום כך — חוסרה ההילה מן העבודה כדרך שנתפסה בראשית ימיה של התנועה הקיבוצית. העבודה הופכת עתה לפונקציה פרוזאית מאוד: אדם חייב לעבוד, וכך הוא הדבר. ולא תמיד העבודה היא לפי מלוא הסיפוק שהוא היה רוצה לקבל ממנה. שאיפות אישיות זוכות עכשיו לאוטונומיה חלקית. חשוב מאוד לציין, שהקמת המדינה הקטינה את התלות של החברה בישראל בתנועות כריזמטיות. במקום מטרות קולקטיביות לטווח ארוך, באו השתקעות

אתר דעת - מכללת הרצוג

דמותה של המשפחה היהודית בקיבוץ

וסיפוק מיידי של צרכים אישיים. צמיחתו של הדור השני ממחישה את עצמאותה החלקית של המשפחה.

אביא כמה דוגמאות לדברים אלה, ולבסוף אוסיף דברים המיוחדים לקבוצה הדתית, שכן כל מה שאמרתי עד עתה נכון לגבי התנועה הקיבוצית כולה. אם כן — חלק ממשק הבית עובר מן השירותים של הקיבוץ אל המשפחה: כביסת יד, תיקון, גיהוץ, בצד המכבסה והמחסן המשותפים שבתוך הקיבוץ ולמרות קיומם של אלה. בכל דירה יש מטבחון וכלים, החברים יכולים להכין ארוחת ארבע וגם ארוחת ערב ואולי עוד ארוחות. ישנם שירותים נפרדים — נקודה חשובה מאוד. שיטת חלוקת מצרכי היסוד הרבה יותר גמישה מכפי שהיתה לפני, הודות לתקציב האישי. יש בקבוצות חנויות "כלבו" עם אפשרות של בחירת פריטים תמורת התשלום הפנימי, הכסף הפנימי של הקיבוץ. מתגוננת האפשרות של פיתוח הטעם האישי, שהיה לפני כן סטאנדארטי למדי, בשל התנאים המקומיים.

חל שינוי ניכר גם ביחס לילודה. לאט לאט מבינים כי הילדים אינם רק עול ומעמסה על הקיבוץ, אלא הם מבססים את המשפחה בקיבוץ, ותורמים להעשרת המשפחה והקיבוץ גם יחד. המשפחה משתפת יותר פעולה עם המחנכים: עזרה בהכנות בשיעורי בית, הכנות והשתתפות בחגיגות ילדים, פיקוח על התנהגות הילד, על בחירת החברים והרגלי קריאה, השפעה בבחירת המקצוע ועוד ועוד. לאחרונה הונהגה בהרבה קבוצות הלינה של הילדים על יד ההורים, על יד המשפחה, במקום בבתי הילדים. בעקבות הלינה על יד ההורים יש הפחתת שעות העבודה של החברה. בין כך מפחיתים מן השעות האלה בגלל התנאים המיוחדים של החברה, בשל תקופות הריון, בשל הנקה, בשל קשישות ועוד. לאט לאט החברות מתרכזות שוב במלאכותיהן המסורתיות כמו בישול, כביסה, טיפול בילדים וכיוצא באלה. בסידור העבודה ניתנת עדיפות לשיקולים מעשיים, שגורמים לדיפרנציאציה בעבודה, ועל כן — מפני שבין כך התקופות שהאשה נעדרת מן העבודה הן ממושכות, קשה להתחשב בה יותר מדי בעבודות מקצועיות מסויימות, המחייבות רציפות. בתוך המשפחה נוצרים הבדלים ניכרים בסגנון החיים, בלבוש, בהופעה החיצונית. מושם דגש יותר על הנשיות, על האינדיבידואליות. בסך הכל מופנית התנועה פנימה אל רשות היחיד במקום החוצה אל חיי הציבור.

אתר דעת - מכללת הרצוג

י' אשר

באשר לילדים, בזמן הקצר הקצוב שהילדים נמצאים אצל ההורים — אם הלינה עודנה בבית הילדים — מנסים ההורים בדרך כלל להתרחק מיצירת מוקדי מתח. הם רוצים להשפיע אהבה. הפיקוח וההקפדה על מילוי משימות נשארים, איפוא, בעיקר בידי המטפלות. להן יש משום כך עבודה קשה מאוד בבית הילדים, שכן שם "הזירה" של הילד, שם הוא בוחן את כוחותיו יחד עם בני גילו. אבל האהבה הבלתי מותנית של ההורים שומרת על האיזון.

אף אפשר לציין שינויים בדרך הכינוי והפנייה אל בני הזוג. שוב אפשר לשמוע: "האיש שלי", "זהו בעלי", "זאת אשתי", "האשה שלי". לפעמים, בשעות מאוד חגיגיות: "רעייתי", והילדים שוב פונים ב"אמא", "אבא". ואם הם פונים להורים של ילד אחר הם שואלים: "אבא של...". אבא — בלי שם פרטי, והרווק הוא "אבא של אף אחד". לאט לאט מתרחבים קשרי המשפחה: בני המייסדים מקימים משפחות. כבר יש סבא, סבתא, נוצרות חמרות, שהן בעלות השפעה על ענייני החברה כולה. אף מתחדש ומתהדק הקשר עם המשפחה בחוץ.

כאן הייתי אומר משפט מסכם: חייבת להיות איזו פעולת גומלין בין החברה לבין המשפחה, איזו השפעה הדדית. המשפחה עשויה להיות חיובית עד מאוד ולשמש כמלט מלכד של החברה הקיבורית. מאידך גיסא, היא עלולה גם להיות מוקד פוטנציאלי לניגודים ותחרות, אם המשפחה, או אחד מבני המשפחה מתנגשים עם הציבור או אינם מרגישים עצמם כל כך בטוב. גם כאן מתקיים "עזה כנגדו": זכה הקיבוץ — המשפחה היא עזר; לא זכה — היא כנגדו.

ועכשיו לכמה תופעות בתחום הדתי, שהן אופייניות לקיבוץ הדתי. וגם בתחום זה אני מודע בהחלט לכך, שראייתי יכולה להיות סובייקטיבית, ואולי לאחרים יש רושם אחר, או ידיעה שונה מידעיותי. ראש לכל אני מציין — וזה בעצם בכל התנועה הקיבורית — אבל בעיקר בקיבוץ הדתי — את היציבות שבמשפחה. אני חושב שאין כדוגמתה בעולם. האחוזה האפסי כמעט של מקרי פירוד במשפחה בקיבוץ הדתי, אפשר להעלותו על נס. זה לא עניין של טפילה על שכס, לא אנחנו "אשמים" בכך, אבל צורת החיים הביאה ליציבות עצומה. יש לנו הרושם הברור, שהמגמה הזאת עוד

אתר דעת - מכללת הרצוג

דמותה של המשפחה היהודית בקיבוץ

הולכת ומתחזקת גם בדור השני. מוקדם עדיין לדבר על הדור השלישי, אבל לגבי הדור השני הדברים בהחלט נכונים. כבר ציינתי את הילודה המוגדלת, גם בתנועה הקיבוצית כולה, אבל במיוחד בקיבוץ הדתי. לגבי הדור השני זאת היא תופעה מאוד מאוד מעודדת וחיובית, אפשר לנסות ולהסביר את הסיבות לכך. הייתי אומר קודם לכל, שעברה מן העולם אותה מצוקה כללית, שציננה את ראשית צעדיה של התנועה הקיבוצית. זאת ועוד: נדמה לי שגם לא קיימת אותה ההגבלה ההדוניסטית של חברת השפע, כלומר, אותה מגמה של המשפחה המודרנית, אשר איננה רוצה לכרוע תחת העול של צער גידול בנים, אך רוצה "ליהנות מן החיים".

החינוך המשותף עם בני גיל איננו פוגע בשום פנים ואופן ברגש הסולידאריות המשפחתית. נכון שקיימים קשרים אמיצים בין הילדים בני גיל אחד, אשר גדלים יחד מבית התינוקות דרך כל הכיתות, לפעמים עד לצבא, והם בהחלט כקשרים שבין אחים ואחיות. (דרך אגב: ידועה התופעה שקשרי נישואין בין אותם בני גיל באמת נדירים עד מאוד, והסיבות די מובנות). אבל אותה האחוזה עם בני גיל אחד, איננה מקפחת בשום פנים את קשרי המשפחה. ואם קיימת פתיחות רבה כלפי ההורים, הריהי מפותחת עוד יותר כלפי האחים והאחיות שבתוך המשפחה.

אני מציין כתופעה כללית את "שלום בית". ואם אין שלום בית באיזה שהיא משפחה, הרי זה בוודאי דבר יוצא מן הכלל, אשר בא לאשר את הכלל. גם לכך יש בוודאי סיבות שונות, ובראש וראשונה, בזכות העדר המתח על הרקע הכלכלי. בקיבוץ תשמע לעולם מפי האשה, החברה: "בעלי עובד תמיד יותר מאחרים". כלומר היא מנסה לרסן אותו, שהוא אינו צריך לעבוד כל כך הרבה. ואילו בחוץ קיים, כך נדמה לי, לעיתים קרובות מאוד הזירו לעבוד יותר, ואין זה מתוך אהבת העבודה, אלא כדי לענות על צרכים מאוד מאוד חומריים.

כאן אני עובר לנושא חשוב: הקונפליקט בין המעמד הציבורי — עכשיו אני מדבר על הטקס הדתי — לבין החוויה המשפחתית בבית. ואתן לכך דוגמא אחת בולטת מאוד מבין רבות. אני מתכוון לליל הסדר. אפשר לעקוב ממש איך הדברים התפתחו: תחילה היה סדר אחד לכל הציבור כולו. כאשר הציבור גדל ושוב אי אפשר היה להשתלט עליו — זאת גם בזכות האורחים הרבים, אשר נענו

אתר דעת - מכללת הרצוג

י' אשר

לדגישתנו ולהזמנתנו של "כל דיכפין ייתי ויכול" — חילקנו את הסדר לשני סדרים גדולים. אחר כך הגענו לחמולות: המשפחות, ואלה שהם בקשרי משפחה מסבים יחד. לפעמים השכנים של בית אחד יושבים ביחד. זוהי שאלה שהיא שנויה במחלוקת. אני אינני רוצה שנעריך את זה מבחינה ערכית, בחינת מה עדיף על מה. (אפשר אולי לציין, שגם בעבר היו סדרים גדולים מאוד אצל הרבי אבירושלים עיר הקודש, או בחבורה). כאן הקונפליקט הוא בין המעמד של "ברוב עם הדרת מלך" כנגד החוויה האישית, והאפשרות היותר גדולה של קיום "והגדת לבנך".

יכולתי להוסיף כהנה וכהנה, בעיקר באשר לעיצוב הדמות של השבת בתוך המשפחה של הקבוצה הדתית. אך אוכל עתה להתעכב על דבר אחד בלבד: חשיבותה של המשפחה באותו מוסד, שקוראים לו "ארוחת ארבע", מוסד מקודש מאוד בכל התנועה הקיבוצית וגם אצלנו. בשעה זו מתאספים כל בני המשפחה, ואליהם מתוספים גם לארוחה הילד המאומץ מבין תלמידי חוץ, תלמיד האולפן שזה עכשיו עלה מחוץ לארץ, בן ההכשרה מארצות הברית או מדרום אמריקה, או מאיזו ארץ אחרת. במלים אחרות: הילד מתרגל משחר ילדותו למידת הכנסת אורחים, שהוא נמצא עם אנשים אחרים במשפחה. לא פעם הוא חייב לוותר בשל כך על משהו. הדבר מרחיב את אופקו, ויוצר — כך אנחנו מקווים, ונדמה לי שכך יהיה — יחס חיובי של הסברת פנים לעולה. מובן מאליו שהארוחה הזאת מזמנת לנו כמו גם בארוחה של שבת, אפשרויות לדון על ענייני דיומא, הן בתוך הקיבוץ והן בעולם הגדול ובמדינה. כל זה מתוך הדגשת החיוב, בתנאי ובהנחה שהמשפחה עצמה היא חיובית. פגישה זו יוצרת הזדמנות של חינוך למידות טובות, לדרך ארץ ולעזרה לזולת, לכיבוד אב ואם, לקיום מצוות מעשיות ועוד ועוד. הוא שאמרנו לגבי היחסים בין הקיבוץ והמשפחה: זכה — עזר, לא זכה — כנגדו.